

ПРИДНІПРОВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ БУДІВНИЦТВА ТА
АРХІТЕКТУРИ

Економічний простір

Збірник наукових праць
(www.eprostir.dp.ua)

№ 124

Дніпро
ПДАБА
2017

УДК 336
ББК 65.01
Е 45

Друкується відповідно рішення Вченої Ради
Придніпровської державної академії будівництва та архітектури.
(Протокол №16 від 30.08.17 р.)

Свідоцтво про Державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації 279/3
видано Міністерством юстиції України 17.05.07р.

Науковий збірник «Економічний простір» включено до спеціалізованого
Переліку ВАК України з економіки (Наказ МОНУ №1081 від 29.09.2014р.)

Збірник включений до міжнародних наукометричних баз даних
INDEX COPERNICUS – з жовтня 2012р. :

http://journals.indexcopernicus.com/+_p3843,3.html

Российский индекс научного цитирования (РИНЦ) – з грудня 2013р.:

http://elibrary.ru/title_about.asp?id=41282

GOOGLE SCHOLAR – з червня 2016 р.:

<https://scholar.google.com.ua/citations?user=sLRr06MAAAAJ&hl=ru>

Головний редактор:

доктор економічних наук, професор Орловська Юлія Валеріївна.

Редакційна колегія:

д.т.н, заслужений діяч науки

і техніки України Большаков В.І.,

д.е.н. Божанова В.Ю.,

д.е.н. Вакульчик О.М.,

д.е.н. Верхоглядова Н.І.,

д.е.н. Дубницький В.І.,

д.е.н. Задоя А.О.,

д.е.н. Залунін В.Ф.,

д.е.н. Іванов С.В.,

д.е.н. Коломицева О.В.,

д.е.н. Тараненко І.В.,

д.е.н. Поповиченко І.В.,

д.е.н. Стукало Н.В.,

д.е.н. Уманець Т.В.,

д.е.н. Чимшит С.І.,

д.е.н. Чужиков В.І.,

д.е.н. Шейнфілде М.

ISSN 2224-6282

ISSNe 2224-6290

Е 45 Економічний простір: Збірник наукових праць. – №124. –
Дніпропетровськ: ПДАБА, 2017. – 231 с.

В збірнику розглядаються сучасні проблеми просторових економічних систем, сталого екологізберезуючого розвитку економіки, інноваційних процесів макро і мікрорівня, кластерних форм організації бізнесу, ресурсозбереження, фінансових та інвестиційних аспектів економічного зростання, ефективності регуляційних дій органів державного управління та місцевого самоврядування.

Окремої уваги в збірнику набувають питання підвищення якості освітянських функцій вищих навчальних закладів, ролі освіти в постіндустріальному суспільстві.

Для студентів, аспірантів, науковців, викладачів, представників органів державного управління та місцевого самоврядування.

УДК 336

ББК 65.01

© ПДАБА, оформлення, 2017

ЗМІСТ

**ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА
ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ**

<i>Сосновська О.О., к.е.н.</i> ГЕНЕЗИС ПОНЯТТЯ РИЗИКУ ЯК ЕКОНОМІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ.....	5
---	---

**МІЖНАРОДНА ЕКОНОМІКА І ЗМІНИ
ГЕОЕКОНОМІЧНОГО ПРОСТОРУ**

<i>Бабій Г.Я.</i> СОЦІАЛЬНИЙ МЕХАНІЗМ АКТИВІЗАЦІЇ ІНВЕСТИЦІЙНО-ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНСЬКО-ПОЛЬСЬКОМУ ТРАНСКОРДОННОМУ РЕГІОНІ.....	19
<i>Мащенко С.О., к.е.н., Вибла К.О.</i> СУЧАСНІ АСПЕКТИ ЗАЛУЧЕННЯ ПРЯМИХ ІНОЗЕМНИХ ІНВЕСТИЦІЙ В ТРАНСПОРТНУ ГАЛУЗЬ УКРАЇНИ.....	32
<i>Поляков М.В., к.е.н.</i> МІЖНАРОДНЕ ІНСТИТУЦІОНАЛЬНЕ СЕРЕДОВИЩЕ СТАНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ ЗНАНЬ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ.....	43

**ПРОБЛЕМИ НАЦІОНАЛЬНОЇ ТА
РЕГІОНАЛЬНОЇ ЕКОНОМІКИ**

<i>Алексєєнко Л.М., д.е.н., Карпа І.С.</i> ФІНАНСОВІ ПОСЛУГИ НА РИНКУ ЖИТЛА: ПРОБЛЕМАТИКА ОЦІНЮВАННЯ З ПОЗИЦІЇ СОЦІАЛЬНОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ.....	55
<i>Андрейченко А.В., к.е.н.</i> ТИПОЛОГІЯ ВІДХОДІВ В АПК: ВІТЧИЗНЯНИЙ ТА ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ДОСВІД.....	67
<i>Божанова В.Ю., д.е.н., Кононова О.Є., к.е.н., Бондаренко К.Є.</i> ПРАКТИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ЩОДО РОЗВИТКУ ЛІСОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ УКРАЇНИ В ГЕОЕКОНОМІЧНОМУ АСПЕКТІ.....	77
<i>Божанова В.Ю., д.э.н., Орловская Ю.В., д.э.н., Овечкина Е.А., к.э.н.</i> СОЦІАЛЬНА СОСТАВЛЯЮЩАЯ УСТОЙЧИВОГО РАЗВИТИЯ РЕГИОНОВ УКРАИНЫ: ОСНОВНЫЕ ПОДХОДЫ И АСПЕКТЫ ИССЛЕДОВАНИЙ.....	89
<i>Пуліна Т.В., д.е.н., Єршов С.В.</i> АНАЛІЗ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПРОМИСЛОВИХ ПІДПРИЄМСТВ ЗАПОРІЗЬКОГО РЕГІОНУ.....	102
<i>Чала В.С., к.е.н., Мащенко С.О., к.е.н., Алієв Р.А. к.е.н., Дригола К.В.</i> ОСОБЛИВОСТІ ІНФОРМАЦІЙНО - АНАЛІТИЧНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ НА ПРИКЛАДІ РЕГІОНАЛЬНИХ ПРОГРАМ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗЕЛЕНОГО БУДІВНИЦТВА.....	113

<i>Штефан Н.М., к.т.н.</i> ІНСТИТУЦІОНАЛЬНІ ПЕРЕТВОРЕННЯ - ЗАПОРУКА УСПІШНОГО ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ.....	127
---	-----

ФІНАНСИ, ПОДАТКОВА СИСТЕМА ТА ІНВЕСТИЦІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ

<i>Ватаманюк О.С., к.е.н.</i> ІПОТЕЧНИЙ КРЕДИТ ЯК ІНСТРУМЕНТ РОЗВИТКУ ФІНАНСОВОГО РИНКУ В УКРАЇНІ.....	141
<i>Матюшенко С.В., Белова І.В., д.е.н.</i> ОЦІНКА СИСТЕМНОГО РИЗИКУ ЛІКВІДНОСТІ БАНКІВСЬКОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ.....	153
<i>Швайдак В.М., Серотюк Б.В.</i> ЗАСТОСУВАННЯ МАКРОЕКОНОМІЧНИХ ФУНКЦІЙ ПРИ КОНСОЛІДАЦІЇ ФІНАНСОВИХ ПОСЕРЕДНИКІВ ТА ВЗАЄМОДІЇ З РЕАЛЬНИМ СЕКТОРОМ ЕКОНОМІКИ.....	164

ЕКОНОМІКА ПІДПРИЄМСТВА ТА ПРОСТОРОВО - КЛАСТЕРНИЙ БІЗНЕС

<i>Лецер Ю.О.</i> СТРУКТУРНИЙ АНАЛІЗ КОГНІТИВНОЇ КАРТИ БІЗНЕС-МОДЕЛЕЙ ПІДПРИЄМСТВ З РОЗРОБКИ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ	174
<i>Плотницька С.І., д.е.н.</i> МАРКЕТИНГОВІ ІНСТРУМЕНТИ В РОЗВИТКУ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ.....	192
<i>Ползікова Г.В., к.е.н., Гильов В.В.</i> ДІАГНОСТУВАННЯ БАНКРУТСТВА НА ПІДПРИЄМСТВІ.....	204
<i>Харченко Ю.А., к.т.н., Вербицька І.М.</i> МОДЕЛЮВАННЯ ОСНОВНИХ ФІНАНСОВИХ І ОПЕРАЦІЙНИХ ПОКАЗНИКІВ ОПЕРАТОРІВ МОБІЛЬНОГО ЗВ'ЯЗКУ В УКРАЇНІ.....	216

ЕКОНОМІЧНА ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ЕКОНОМІЧНОЇ ДУМКИ

УДК 330.131.7

ГЕНЕЗИС ПОНЯТТЯ РИЗИКУ ЯК ЕКОНОМІЧНОЇ КАТЕГОРІЇ

Сосновська О.О., к.е.н.

Київський університет імені Бориса Грінченка

Функціонування та розвиток сучасного економічного середовища супроводжується ускладненням причино-наслідкових та функціональних зв'язків між елементами ринкового механізму, ускладненням економічної реальності та виникненням загроз у діяльності суб'єктів господарювання. Існування таких тенденцій підтверджує, що проблема дослідження ризиків як феномену ринкової економіки набуває дедалі більшого суспільного значення. Стаття присвячена вивченню категоріально-понятійного апарату ризику та його уточненню на підставі критичного аналізу існуючих систематизованих наукових підходів для з'ясування причин виникнення ризику, виділення його критеріальних ознак та визначення дефініції ризику як економічної категорії. Визначено, що при уточненні економічної сутності ризику існує низка дискусійних питань щодо визначення об'єктивної та суб'єктивної природи ризику, негативних або позитивних наслідків ризику, ототоження ризику з джерелами його виникнення та наслідками впливу. В результаті наукового дослідження було виділено такі критеріальні ознаки ризику як невизначеність, що є причиною ризику та характеризується існуванням нелінійно-динамічного характеру розвитку соціально-економічних процесів; ймовірність характеризує частоту можливого виникнення випадкової події з непередбачуваним кінцевим результатом; альтернативність передбачає необхідність вибору низки альтернативних рішень для нейтралізації або мінімізації негативних наслідків ризикованої події; економічна природа ризику проявляється на всіх етапах господарської діяльності суб'єктів незалежно від сфери та має пряму кореляцію з її фінансовими результатами; невизначеність кінцевих результатів як можливість отримання прибутку або збитку. На основі виділення критеріальних ознак ризику було запропоновано визначення ризику як економічної категорії, що характеризується ймовірністю виникнення непередбачуваних ситуацій під впливом об'єктивних та суб'єктивних факторів та передбачає необхідність вибору існуючих альтернативних варіантів рішень економічними суб'єктами для отримання позитивних або негативних результатів діяльності.

Ключові слова: ризик, невизначеність, об'єктивна та суб'єктивна природа ризику, наслідки ризику, ознаки ризику

UDC 330.131.7

GENESIS OF THE RISK'S CONCEPT AS AN ECONOMIC CATEGORY**Sosnovskaya O.**, PhD in Economics,
Kyiv University named after Bohdan Khmelnytskyi

Functioning and development of the modern economic environment is accompanied by the complication of causal and functional links between market mechanism's elements, the complication of economic reality and the emergence of threats in the activities of business entities. The existence of such trends confirms that the problem of risk research as a phenomenon of the market economy is becoming increasingly social value. The article is devoted to the study of risk's categorical and conceptual apparatus and its refinement on the basis of a critical analysis of existing systematized scientific approaches to find out the causes of risk, the allocation of its criteria and the definition of risk definition as an economic category. It is determined that when clarifying the economic essence of risk, there are a number of discussion issues regarding the objective and subjective nature of risk, negative or positive consequences of risk, risk identification with its sources and effects. As a result of scientific research, such criterion of risk was identified as uncertainty, which is a risk factor and is characterized by the existence of a non-linear dynamical nature of the socio-economic processes' development; the probability characterizes the frequency of the possible occurrence of an accidental event with an unpredictable end result; the alternative suggests the need to select a range of alternative solutions to neutralize or minimize the negative effects of a risky event; the economic nature of risk is manifested at all stages of the economic activity of entities regardless of its sphere and has a direct correlation with its financial results; uncertainty of the final results as an opportunity to generate profit or loss. On the basis of the allocation of risk's criterion signs, it was proposed to identify the risk as an economic category, which is associated with the probability of unforeseen situations' occurrence under the influence of objective and subjective factors and involves the need to select existing alternative solutions to economic agents to obtain positive or negative performance results.

Keywords: risk, uncertainty, objective and subjective nature of risk, consequences of risk, signs of risk.

Актуальність проблеми. Функціонування та розвиток сучасного економічного середовища здійснюється в умовах систематичної та перманентно зростаючої невизначеності ситуації. Це супроводжується ускладненням причино-наслідкових та функціональних зв'язків між елементами ринкового механізму, ускладненням економічної реальності та виникненням загроз і негативних подій у діяльності суб'єктів господарювання. Існування таких тенденцій підтверджує, що проблема дослідження ризиків як феномену ринкової економіки набуває дедалі

більшого суспільного значення. Саме тому одним з ключових напрямків сучасної економічної науки є вивчення генезису ризику, розробка та впровадження різноманітного інструментарію для підвищення процесу ефективності управління ризиками з метою їх нейтралізації та мінімізації.

Аналіз останніх наукових досліджень. Теоретичним та практичним дослідженням проблем невизначеності та ризику у контексті різних галузей економіки присвячено велику кількість наукових праць. Фундаторами обґрунтування наукових підходів до вивчення проблем ризику були такі класики економічної теорії як Дж. М. Кейнс, А. Маршалл, Дж. Міль, Ф. Найт, А. Пігу, А. Сміт, Н. У. Сеніор [11, 16, 18, 20, 28]. Сучасний рівень уявлень про сутність ризиків та їх вплив на різні сфери діяльності суспільства відображено в наукових працях таких вітчизняних та зарубіжних вчених як М. Альберт, Альгін А. П., Асаул А. Н., Вітлінський В. В., Гриценко О. Г., Гранатуров В. М., Гроппеллі А. А., Данчук В. Д., Дядюк М. А., Івченко І. Ю., Єгорова Є. Є., Лапуста Л. Г., Лопатовський В. Г., Лукасевич І. І., Лук'янова В. В., М. Мескон, Нікбахт Е., Пелих О.С., Б. А. Райзберг, Серьогін Є. В., Устенко О. Л., Фінкельштейн О. Б., Ф. Хедоурі, Черкасов В. В., Хохлов М. Ю., Шегда А. В., Шаршукова М. Г., Ястремський О. І. [1, 2, 5-10, 12-15, 17, 19, 21, 23-25, 28] та інші. Проте, незважаючи на масштабний обсяг проведених досліджень, наявні наукові розробки не дають чіткого уявлення про природу ризиків та їх сутність в умовах мінливого економічного середовища. Це пояснюється складністю і багатоаспектністю цього поняття як явища, що має безліч предметних областей, недостатньо використовується в реальній економічній практиці та управлінській діяльності.

Метою статті є вивчення категоріально-понятійного апарату ризику та його уточнення на підставі критичного аналізу існуючих систематизованих наукових підходів для з'ясування причин виникнення ризику, виділення його критеріальних ознак та обґрунтування дефініції ризику як економічної категорії.

Викладення основного матеріалу дослідження. Різноманітність сфер використання поняття ризику призвела до того, що його визначення за своїм змістом стало міждисциплінарним і безсистемним, оскільки представники різних наукових шкіл пропонували визначення ризику на основі особливостей певної наукової спрямованості.

Огляд наукових літературних джерел у сфері ризикології свідчить про давню етимологію категорії ризику, виникнення якої пов'язано з появою загроз в різних сферах суспільно-економічної та господарської діяльності. Ще за часів первинних державних утворень людина інтуїтивно намагалася захистити себе від різних випадковостей, зокрема, створюючи різного роду резерви та запаси на випадок непередбачуваних ситуацій. Отже, можна стверджувати, що економічний ризик виник з появою людини, якій довелось приймати рішення шляхом вибору одного з альтернативних варіантів.

Одна з перших спроб наукового визначення сутності та змісту поняття «ризик» була зроблена німецьким математиком Тетенсом Й.Н. у праці «Вступ до розрахунку життєвої ренти і право на її отримання» у XVIII ст. (1786 р.), який започаткував основи нового наукового напрямку – науки про ризику або ризикологію. Його праці щодо виміру ризику знайшли своє застосування у страхуванні життя, хоча підвалини основних завдань дослідження та групування ризиків були закладені в працях Граунта Д., Вітта Я., Галлея Е. ще у XVII ст. У теорії ризику переважає підхід, коли ризик ототожнюють з невизначеністю, тобто мають на увазі, що ризик є випадковістю, і тому, коли людина приймає якесь рішення, вона відчуває невпевненість у його наслідках.

Проте перші достатньо обгрунтовані наукові підходи до вивчення проблем ризику окреслились лише у XIX столітті та першій половині XX століття в рамках розвитку класичної та неокласичної теорій підприємницького ризику, економічних шкіл кейнсіанства та неокейнсіанства тощо.

Засновники класичної теорії Дж. Міль та Н. У. Сеньйор розглядали ризик як математичне очікування втрат, що можуть виникнути в результаті реалізації обраного рішення, тобто ризик визначається як збитки, заподіяні реалізацією певного економічного рішення. Вони розрізняли в структурі підприємницького доходу відсоток як частку за вкладений капітал, заробітну плату підприємця і плату за ризик. При цьому винагорода за ризик розглядається як величина покриття середніх втрат, на які наражається капітал внаслідок існуючих загальних соціально-економічних умов або ризиковості конкретного виду підприємницької діяльності [18]. Таке трактування ризику характеризує його як ймовірність настання події, яка матиме виключно негативний

вплив на об'єкт дослідження в ході здійснення прийнятого рішення.

У 20-30 рр. ХХ століття економісти А. Маршалл і А. Пігу розробили основи неокласичної теорії підприємницького ризику, які базуються на припущенні, що підприємець при здійсненні торгівельних операцій керується критерієм величини можливих коливань очікуваного прибутку. В даному випадку ризик може означати як ймовірність отримання збитків (негативний результат), так і неочікуваного прибутку (позитивний результат). Відповідно до цієї теорії, поведінка економічного суб'єкта обумовлена концепцією граничної корисності, тобто підприємець обирає той варіант, у якому коливання очікуваного прибутку менше. Вчені розглядали ризик як ймовірність відхилення від поставлених цілей [16, 20]. Отже з неокласичної теорії ризику виходить: гарантований прибуток має більшу цінність, чим очікуваний прибуток такого ж розміру, але пов'язаний з можливими коливаннями.

На відміну від неокласиків Дж. М. Кейнс обґрунтував поняття «схильність до ризику» як специфічну властивість підприємця, поняття «добровільний» та «вимушений ризик» [11]. Відомий економіст висунув ідею про те, що у вартість товару мають входити можливі витрати, викликані непередбачуваними обставинами. Він же виокремив три основні види ризиків, які доцільно враховувати в економічному житті, а саме ризик підприємця (позичальника), ризик кредитора (ухилення боржника від сплати боргу), ризик зменшення вартості грошової одиниці (ризик інфляції).

Значно розвинув та доповнив дослідження у цьому напрямі Френк Найт. Він уперше висловив думку про ризик як про кількісну міру вартості. У праці «Поняття ризику та невизначеність», вчений розробив концепцію, згідно якої отримання великих прибутків від ризикованих угод – це винагорода за той ризик, що не піддається вимірюванню та прогнозуванню. Розвиваючи погляди А. Тюнена, він зробив спробу знайти зв'язок між категоріями ризик та невизначеність із погляду можливості їх кількісної оцінки. В концепції Найта було запропоновано розмежування понять ризику та невизначеності, згідно якого ризик – це вимірювана невизначеність. В основу розрахунку ризику (невизначеності, що піддається розрахунку) науковець поклав ймовірність настання будь-якої події та запропонував визначати показник ймовірності. Залежно від ступеня точності розрахованого

значення настання випадкової події Найт Ф. Х. розрізняє три види ймовірності: математична (апріорна), статистична (апостеріорна) та експертні оцінки [29].

В подальшому Р. Ланглоа запропонував розділити невизначеність за Ф. Найтом на два типи: параметричну і структурну, що має значення в дослідженні інституційних трансформацій [30]. Однак за думкою В. Г. Лопатовського ця концепція, незважаючи на всю свою прогресивність, має кілька суперечливих моментів. Зокрема, вона пропагує зниження доходів внаслідок появи нової або поповнення існуючої інформації у суб'єкта підприємницької діяльності про ризиковану угоду і, відповідно, внаслідок збільшення його можливості уникнути або знизити рівень ризиків, що є хибним твердженням. Збільшення інформації про ризиковану угоду лише дозволить знизити її ризикованість шляхом застосування певних методів, не зменшуючи при цьому потенційно отриманий прибуток [13].

Подальший розвиток теорії ризику здійснили у своїх працях американські вчені Дж. Найман та О. Моргенштейн, які обрuntuвали взаємозв'язок понять невизначеність і ризик та запропонували ймовірнісно-математичне трактування ризику. Угорські економісти Т. Бачкаї та Д. Мессен у роботі «Господарський ризик і методи його вимірювання» зазначили, що суть ризику зводиться до можливості відхилення від мети, заради якої приймалось рішення [3].

Підсумовуючи погляди відомих класиків на визначення категорії ризику, слід зазначити, що представники класичної школи ототожнюють ризик з негативним результатом. На відміну від них представники неокласичної школи не виключали можливості позитивного впливу фактора ризику на результати діяльності. Принциповим доопрацюванням теорії ризику стала ідея мотивації поведінки суб'єктів господарювання, які керуються в процесі економічної діяльності збільшенням очікуваного доходу та зниженням рівня ризику.

Поштовхом для наступних досліджень у сфері ризиків послужив стрімкий розвиток науково-технічного прогресу після закінчення другої світової війни. Сучасну теорію ризику запропонували відомі американські економісти Г. Марковіц та У. Шарп. Вони запропонували власні теорії ризику щодо управління інвестиціями, які є основною складовою капіталу великих корпорацій, що стали активно виникати та

розвиватись у країнах капіталізму [26]. Провідною думкою Г. Марковіца, узагальненою у його роботі «Вибір портфелю. Ефективна диверсифікація інвестицій» [31] стало виділення двох основних цілей, які ставлять перед собою учасники фондового ринку: зростання рівня майбутнього доходу та зменшення рівня ризику, що супроводжує отримання даного доходу. На його думку, ці дві цілі можна ефективно поєднати за допомогою формування оптимального інвестиційного портфеля для певного фінансового ринку в єдиному варіанті. Американський економіст Тобін Д. Р. узагальнив цю задачу, довівши, що оптимальною є структура портфеля, до якої залучені також безризикові цінні папери (короткострокові державні векселі) і котра не залежить від схильності інвестора до ризику. Марковіц Г.М. запропонував вважати показником рівня ризику відхилення очікуваного значення випадкової величини (прибутку) від її середнього значення (варіації) і стандартного відхилення. В. Шарп поглибив дослідження і розробив свою модель ціноутворення на ринку цінних паперів відому як CAPM. Важливим внеском В. Шарпа був поділ ризику на дві складові: системний ризик, як наслідок загальноекономічних процесів і специфічний, як результат господарської діяльності окремого підприємства.

В країнах з плановою економікою проблема дослідження ризиків та їх впливу на процес господарювання підприємств практично не розвивалась ні на теоретичному, ні на практичному рівнях. Щоправда, на початку функціонування СРСР – у 20-х роках ХХ століття були здійснені спроби легалізувати ризик як економічне поняття. На рівні Раднаркому було ухвалено ряд нормативних документів, в яких згадувався виробничо-господарський ризик. Радянські вчені відстоювали позицію, що управління економікою в цілому та підприємством, зокрема, повинне включати управління ризиками. Однак, можливість покривати збитки за результатами діяльності більшості галузей народного господарства за рахунок високорентабельних галузей (наприклад, видобуток та експорт корисних копалин), дозволяли державі компенсувати негативний вплив ризиків. Разом з тим, керівництво більшості підприємств за часів командно-адміністративної системи господарювання не поспішало здобути конкурентні переваги за рахунок впровадження у виробництво досягнень науково-технічного прогресу, що мало б допомогти їм зменшити величину ризиків в процесі подальшої діяльності. Це пов'язано

з небажанням суб'єктів господарювання впроваджувати у виробництво досягнення науково-технічного прогресу, оскільки отримані позитивні результати від цього процесу все одно будуть вилучені на користь держави для дотацій збитковим підприємствам.

Такий розвиток подій знайшов своє відображення у негативному ставленні керівників підприємств до ризикованих угод, що знизило необхідність досліджень науковців у цій області економічних знань. Як наслідок, у кінці 30-х років минулого століття поняття «ризик» було оголошено виключно явищем капіталістичного способу господарювання, тоді як «в економіці соціалістичного типу в силу її планового характеру господарські ризики мають тенденцію до відмирання» [3].

Злам у поглядах на ризик у колишньому Радянському Союзі стався лише в кінці 80-х років ХХ століття у результаті розвитку нових форм власності та зародження нових відносин між суб'єктами господарювання. Значний розвиток науки і техніки викликав створення складних технологічних систем, а також багаточисельних зв'язків між ними, успішна робота яких потребувала нових підходів у сфері захисту їх інтересів на ринках, як усередині країни, так і за її межами. Держава виявилась не в змозі контролювати усі можливі несприятливі чинники, що виникали при їх функціонуванні. Внаслідок цього динамічно стала розвиватись концепція безпеки бізнесу на основі дослідження та врахування негативного впливу ризиків на діяльність господарюючих суб'єктів [13].

Звернення до наукових досліджень сучасності дозволяє константувати, що категорія ризику досліджується як складне явище, що має багато причин та джерел виникнення. У цьому зв'язку у вітчизняній та зарубіжній літературі існує багато тлумачень сутності ризику та трактування його з різних позицій. Проте основна різниця підходів полягає у співвідношенні категорій об'єктивності та суб'єктивності у понятті “ризик”. У цьому зв'язку можна виділити три точки зору, які визнають або суто об'єктивну, або суто суб'єктивну, або об'єктивно-суб'єктивну природу ризику. При цьому, слід зазначити, що остання точка зору переважає. Розглянемо прояв кожної із запропонованих компонент.

Об'єктивна компонента полягає в існуванні невизначеності умов функціонування економічних систем, в яких здійснюється фінансово-

економічна діяльність суб'єктів господарювання. Це породжує невизначеність показників (індикаторів), які оцінюють діяльність економічних суб'єктів та зовнішнього середовища та значення яких не можна спрогнозувати з необхідною точністю. При цьому за різними класифікаціями, які враховують специфіку різних видів ризиків, наводиться велика кількість конкретних причин виникнення такої невизначеності та відповідних ризиків, до основних з яких можна віднести спонтанність природних процесів та явищ, стохастичність та нелінійність перебігу більшості соціально-економічних та технологічних процесів, ймовірнісний характер науково-технічного прогресу, асиметричність та перманентна мінливість інформації, нестабільність економічної кон'юнктури, обмеженість різноманітних ресурсів при прийнятті та реалізації управлінських рішень, вплив дестабілізуючих факторів політичного, соціального, культурного, екологічного та техногенного характеру на економічні процеси тощо [7].

Так, ряд науковців, таких як Устенко О. Л., Нікбахт Е., Гроппеллі А. А., Фінкельштейн О. Б., Пелих О. С., Черкасов В. В., Лукасевич І. І. [15, 19, 24, 25] розглядають «ризик» з точки зору об'єктивної природи його виникнення, що охоплює невизначеність результату та можливість настання негативних наслідків у випадку неуспішності економічної ситуації. Відомі економісти М. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоурі, А. В. Шегда [17, 27] трактують ризик як рівень невизначеності у передбаченні результату. На думку Асаул А. Н. ризик має об'єктивну основу через нестабільність зовнішнього середовища і невизначеності його впливу на підприємця та являє собою ймовірність втрати частини своїх ресурсів, недоотримання доходів чи появи додаткових витрат і (або) неможливість отримання значної вигоди (доходу) в результаті здійснення певної ціленаправленої діяльності [2]. Автори М. Г. Лапуста, Л. Г. Шаршукова трактують ризик як невизначеність майбутнього стану, внутрішньої ситуації та зовнішнього середовища, невпевненість у результаті [12]. З точки зору О. І. Ястремського та О. Г. Гриценко ризик – це невизначеність в отриманні доходу, розмір якого залежить від загального стану економіки [28]. Згідно досліджень І. Бланка, «об'єктивна природа прояву ризику залишається незмінною, незважаючи на залежність ряду параметрів цього явища від суб'єктивних управлінських рішень» [4].

Суб'єктивна компонента передбачає активне дослідження суб'єктом особливостей власної діяльності, зовнішнього середовища та вибір рішення із наявних альтернатив. Тобто існує можливість кількісно та якісно визначати ступінь вірогідності настання певної події та відповідно передбачити можливий позитивний або негативний результат. Отже економічний суб'єкт завжди знаходиться в ситуації необхідності вибору певної альтернативи або відмови від неї у ході прийняття та реалізації управлінського рішення.

Наприклад, Альгін А. П. під ризиком розуміє діяльність суб'єктів господарського життя, пов'язану з невизначеністю в ситуації неминучого вибору, в процесі якої є можливість оцінити ймовірність досягнення бажаного результату, невдачі та відхилення від мети, що міститься в обраних альтернативах [1]. Автор Івченко І. Ю. зазначає, що ризик виникає за умов невизначеності ситуації, необхідності вибору альтернативних рішень та можливості оцінити ймовірність здійснення цих рішень [10]. За Б. А. Райзбергом: «Ризик – це небезпека потенційно можливої, ймовірної втрати ресурсів або недоотримання доходів у порівнянні з варіантом, розрахованим за раціонального використання ресурсів» [21]. Зокрема, Єгорова Є. Є. трактує ризик як ситуацію, що пов'язана з наявністю вибору з передбачуваних альтернатив шляхом оцінки імовірності настання події, яка містить ризик, що призводить як до позитивних, так і негативних наслідків» [9]. За думкою Є. В. Серьогіна ризик – це діяльність суб'єктів господарювання, пов'язана з подоланням невизначеності в ситуації необхідного вибору, в процесі якого є можливість оцінити ймовірність досягнення бажаного результату, невдачі, відхилення від цілі у альтернативах вибору» [23]. Автор Ременников В. Б. визначає ризик як «потенційно існуючу ймовірність втрати ресурсів або недоодержання доходів, пов'язану з конкретною альтернативою управлінського рішення» [22].

Аналіз вищевикладеного, дозволяє дійти висновку, що доцільнішою є третя теорія, відповідно до якої ризик має об'єктивно-суб'єктивну природу виникнення. Тобто ризик, як об'єктивна категорія, ставить певні межі для діяльності суб'єкта господарювання, який, у свою чергу, внаслідок своєчасно прийнятих адекватних рішень може впливати на ризик.

Зокрема науковці Вітлінський В. В., Хохлов М. Ю., Лук'янова В. В.,

Дядюк М. А. [5, 8, 14] визначаючи ризик, вказують на чинники, внаслідок яких вони настають, та виділяють керовані і некеровані чинники, які впливають на ступінь ризику. На їх думку, ризик – це об'єктивно-суб'єктивна категорія у діяльності суб'єктів господарювання, що пов'язана з подоланням невизначеності та конфліктності в ситуації неминучого вибору. Вона відображає міру (ступінь) відхилення від цілей, від бажаного (очікуваного) результату, міру невдачі (збитків) з урахуванням впливу керованих і некерованих чинників, прямих та зворотніх зв'язків стосовно об'єкта управління. Дане визначення крім невизначеності, неминучого вибору, небезпеки характеризує також такі важливі риси ризику, як конфлікт, вплив контрольованих і неконтрольованих чинників. На думку Лопатовського В. Г. ризик – це об'єктивно-суб'єктивна категорія, яка внаслідок впливу множини факторів характеризує багатоваріантність результатів діяльності суб'єкта господарювання або його бездіяльності, причому коли існує невпевненість у досягненні будь-якого конкретного варіанту [13]. Автори Гранатуров В. М. та Литовченко І. В. трактують ризик як об'єктивно-суб'єктивну економічну категорію, яка характеризує невизначеність кінцевого результату діяльності внаслідок можливого впливу (дії) на нього ряду об'єктивних та/або суб'єктивних факторів, які не враховуються при його плануванні [6].

Таким чином, розглянувши різні підходи до визначення категорії ризику, слід зазначити, що автори акцентують увагу на різних характеристиках ризику, таких як природа, джерела та причини його виникнення, можливість кількісної та якісної оцінки, наслідки впливу та інші. Запопонувані визначення безумовно доповнюють один одного та дають загальне уявлення про категорію ризику. Отже, аналіз та узагальнення існуючих підходів, дозволили виділити критеріальні ознаки ризику як економічної категорії, до яких слід віднести:

– причиною виникнення ризику є невизначеність, яка характеризується існуванням нелінійно-динамічного характеру розвитку соціально-економічних процесів, що обумовлено прискоренням НТП, формування інформаційного суспільства, процесів глобалізації всіх сфер людської діяльності та призводить до певних особливостей прояву різноманітних ризиків в сучасних умовах господарювання;

– ризик супроводжується ймовірністю його виникнення, що

характеризується частотою можливого настання випадкової події з непередбачуваним кінцевим результатом;

– ризику притаманна властивість альтернативності, яка передбачає необхідність вибору низки альтернативних рішень для нейтралізації або мінімізації негативних наслідків ризикованої події;

– ризик має економічну природу, оскільки проявляється на всіх етапах господарської діяльності суб'єктів незалежно від сфери та має пряму кореляцію з її позитивними та негативними фінансовими результатами;

– очікуваний рівень ризику може коливатися в певному діапазоні та його наслідком може бути отримання позитивного (прибутку) або негативного (збитку) кінцевого результату.

Підсумовуючи вищевикладене, можна запропонувати визначення ризику як економічної категорії, що характеризується ймовірністю виникнення непередбачуваних ситуацій під впливом об'єктивних та суб'єктивних факторів та передбачає необхідність вибору існуючих альтернативних варіантів рішень економічними суб'єктами для отримання позитивних або негативних результатів діяльності.

Висновки. Таким чином, при уточненні економічної сутності ризику існує низка дискусійних питань щодо визначення об'єктивної та суб'єктивної природи ризику, його негативних або позитивних наслідків, а також виділення специфічних ознак ризику. В ході дослідження було проведено дискусійну трактовку категорії ризику різними авторами, виділено критеріальні ознаки ризику та запропоновано визначення ризику як економічної категорії. Перспективами подальших наукових досліджень є вивчення процесів управління ризиками в системі економічної безпеки суб'єктів господарювання.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Альгин А. П. Риск и его роль в общественной жизни / А. П. Альгин. – М.: Мысль, 1989. – 187 с.;
2. Асаул А.Н. Организация предпринимательской деятельности: [учебное пособие] / А.Н. Асаул, М.П. Войнаренко – Санкт-Петербург: Изд-во «Универ» ТУП, 2001. – 392 с.
3. Бачкаи Т. Хозяйственный риск и методы его измерения / Т. Бачкаи, Д. Месена, Д. Лико. – М.: Экономика, 1979. – 133 с.

4. Бланк И.А. Управление использованием капитала / И. А. Бланк – К.: Ника-Центр, 2000. – 656 с.
5. Вітлінський В. В. Економічний ризик: системний аналіз, менеджмент / В.В. Вітлінський. – К.: КДЕУ, 1994. – 245 с.;
6. Гранатуров В. М. Управление предпринимательскими рисками: вопросы теории и практики / В.М. Гранатуров, И.В. Литовченко.– Одесса: МЧП «Эвен», 2005. – 204 с.
7. Данчук В.Д. Дослідження природи підприємницьких ризиків в умовах нелінійної динаміки розвитку економіки/ В.Д.Данчук, Л.С.Козак, М.В.Данчук // Вісник НТУ К.: НТУ, 2011. Вип.24. – С.251-265.
8. Дядюк М. А. Особливості економічного ризику підприємств торгівлі в сучасних умовах та його систематизація / М. А. Дядюк // Вісник Технологічного університету Поділля. – 2001. – №6. – С. 199-203.
9. Егорова Е. Е. Еще раз о сущности риска и системном подходе / Е. Е. Егорова // Управление риском. – 2002. – №2. – С. 10-12.
10. Івченко І. Ю. Моделювання економічних ризиків і ризикових ситуацій [навч. посіб.] / І. Ю. Івченко. – К.: ЦУЛ, 2007. – 344 с.
11. Кейнс Дж. М. Общая теория занятости, процента и денег / Дж. М. Кейнс [пер. с англ. Н. Н. Любимова / под. ред. Л. П. Куракова]. – М.: Гелиос АРВ, 2002. — 352 с.
12. Лапуста М.Г. Риски в предпринимательской деятельности / М. Г. Лапуста, Л. Г. Шаршукова – М.: ИНФРА-М, 1998. – 224 с.
13. Лопатовський В.Г. Еволюційний розвиток та сучасні підходи до поняття «ризик» // Науковий вісник. – Одеський державний економічний університет. Всеукраїнська асоціація молодих науковців. – Науки: економіка, політологія, історія. – 2007. – №7(44). – С. 62-72.
14. Лук'янова В. В. Економічний ризик: [навч. посіб.] / В.В. Лук'янова, Т.В. Головач. – К.: Академ-видав, 2007. – 464 с.
15. Лукасевич И. Я. Анализ финансовых операций / И. Я. Лукасевич. – М.: Финансы, 1998. – 400 с.
16. Маршалл А. Принципы политической экономии. Т.1 / Альфред Маршалл. – М.: Прогресс, 1983. – 415 с. – (Экономическая мысль Запада) – С. 19, 76. 397.
17. Мескон М.Х. Основы менеджмента / М. Х. Мескон, М. Альберт, Ф. Хедоури – М.: Дело, 2000. – 704 с.
18. Милль Дж. С. Основы политической экономии и некоторые аспекты их приложения к социальной философии / Дж. С. Миль [пер. с англ. Б. О. Личман]. –М.: Прогресс, 1992. – 352 с.

19. Нікбахт Е. Фінанси: [навч. посіб.] / Е. Нікбахт, А. Гроппеллі [перекл. з англ. В.Ф. Овсієнка, В. Я. Мусієнка.] – К.: Основи, 1993. – 383 с.;
20. Пигу А. Экономическая теория благосостояния / А. Пигу – Т.1. – М.: Прогресс, 1985. – 512 с.
21. Райзберг Б.А. Курс экономики: [учебное пособие] / Б. А. Райсберг – М.: ИНФРА-М, 1999. – 716 с.
22. Ременников В.Б. Разработка управленческого решения: [учебное пособие для вузов] / В. Б. Ременников. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2000. – 140 с.
23. Серегин Е.В. Предпринимательские риски / Е. В. Серегин. – М.: Финансовая академия, 1994. – 157 с.
24. Устенко О. Л. Теорія економічного ризику: [монографія] / О. Л. Устенко. – К : МАУП, 1997. – 164 с.;
25. Черкасов В. В. Проблемы риска в управленческой деятельности: [монография] / В. В. Черкасов. – К.: Ваклер, 1999. – 288 с.;
26. Шарп У. Инвестиции / У. Шарп, Г. Александер, Дж. Бэйли: [пер. с англ.] – М.: ИНФРА-М, 1999. – 1028 с.
27. Шегда А.В. Менеджмент /А.В.Шегда. – К.: Товариство “Знання”, КОО, 2002. – 583 с.
28. Ястремський О.І., Основи мікроекономіки: [підручник] / О. І. Ястремський, Л. Г. Гриценко – К.: Товариство «Знання», КОО, 1998. – 714 с.
29. Knight F. Risk, uncertainly and profit. – NY, 1921. –217 p.
30. Langlois R. N. Rationality, institutions and explanation // Economics as a Process. Essays in New the Institutional Economics, ed. by R.N. Langlois. Cambridge, 1906. P. 225–255, P. 228.
31. Markowitz H. Portfolio Selection. Efficient Diversification of Investments. N. Y. Johu Wiley and Sons, 1959. – 129 p.